

kuvien rappiosta ja kielen raais-
tumisesta, mikä tavallaan sisälsi
avoimen luvan väkivaltaan – eikä
pelkäästään symboliseen? Antaa-
ko väkivaltainen kielenkäyttö lu-
van myös konkreettiseen väki-
valtaan? Maailmansotien välise-
nä aikana voimistuivat Puolassa
– niin kuin kaikkialla Euroopas-
sa – avoimen antisemitistiset ot-
teet. Antisemitismi oli laajalle le-
vinnyttä ja sitä tukivat yhteis-
kunnan auktoriteetit. Oppilaitok-
sissa oli nk. pulpettighetto, opin-
tokirjoihin merkittiin kirjain T
juutalaisen syntyperän merkik-
si, juutalaisten oikeuksia rajoit-
tavia lakeja säädettiin, kirkko oli
avoimen juutalaisvastainen jne.
On nähty, että sotienvälisen ajan
antisemitististen mielialoilla ja
mielipiteillä on yhteys Jedwab-
neen tai vuoden 1947 Kielcen
pogromiin, jossa villiintynyt ih-
misjoukko surmasi kymmeniä
juutalaisia. Se on nostanut kes-
kusteluun kysymyksen, miten
suhtautua tämän päivän an-
tisemitistisiin mielipiteisiin.
Yleensä antisemitismin olemas-
saolo Puolassa tunnustetaan,
mutta sitä pidetään marginaali-
seksi ilmiönä. Vuoden 1989 jälkeen
antisemitismi on kuitenkin ollut
julkisessa keskustelussa varsin
avointa ja jotkut — marginaali-
set mutta äänekkäät — kansal-
ismieliset poliitikot ovat saaneet
käyttövoimansa juuri antisemi-
tismistä.

Onko puolalainen yhteiskun-
ta kypsyntä tarkastelemaan
kriittisesti menneisyyttään? Pes-
simistisesti ajatellen kahdesta
Jedwabne-suhtautumisesta jää
elämään se, joka ei myönnä syy-
lisyyttä tai joka ainakin löytää
teolle oikeutuksia ja selityksiä.
Mutta Jedwabne-keskustelu sai
aikaan sen, että juutalaiset ovat
tulleet taas osaksi puolalaista
yhteiskuntaa. Jedwabnen jälkeen
on jotenkin pohdittava sitä, että
sodanjälkeisestä Puolasta katosi
20 prosenttia väestöstä. IPN:n
tutkimuksessa selvisi, että mur-

hattuja juutalaisia oli pikemmin-
kin 300 kuin Grossin ilmoittamat
1600 ja että saksalaiset pikem-
min osallistuivat kuin eivät, mut-
ta riippumatta siitä, oliko uhreja
enemmän tai vähemmän ja oliko
murhaajia enemmän tai vähem-
män ja kuka teki aloitteen, tosi-
asiaksi jää se, että paikallinen
väestö murhasi paikallista väes-
töä ja että tällainen joukkomurha

Puolassa oli mahdollinen.

Grossin kirja ei ollut pelkkää
tosiasioiden paljastamista, vaan
takana on muutakin. Gross tiesi
kirjoittavansa tämän päivän Puo-
lasta ja puolalaisten muistista –
holokaustin muistamisesta – ja
sen kautta on kyse puolalaisen
identiteetin tarkastelusta.

Päivi Paloposki

Muistamisen ja uusmuistamisen problematiikasta

Heino Nyyssönen: *The Presence of the Past in Politics. "1956" after 1956 in Hungary.* SoPhi, University of Jyväskylä 1999.

Erkki Vettenniemi: *Surviving the Soviet Meat Grinder.* Kikimora Publications, Helsinki 2001.

Anne Ollila (ed.): *Historical Perspectives on Memory.* SHS, Helsinki 1999.

Kansakunnan menneisyys ja sen erilaiset tulkinnat ovat aina läsnä, kun tehdään suuria poliittisia päätöksiä ja linjauksia. Lähes jokaisella sukupolvella on taipumus kirjoittaa historiaa uusiksi — erityisesti silloin, kun yhteiskunnassa eletään suurten murrosten aikaa. Myös menneen "uusmuistaminen" on yllättävän tavallista vanhempien sukupolvien parissa.

Historian uusmuistamisen kysymyksiä on kuitenkin tutkittu varsin vähän, vaikka esimerkiksi Venäjä ja itäinen, keskinen tai kaakkoinen Eurooppa — miten vain haluatte — tarjoaisi tällaisille historiallinen muisti-analyseille paljonkin aihetta. Eikä kannattaisi unohtaa itsenäisen Suomenkaan kohtalonvuosia 1918, 1939, 1941, 1948, 1956, 1961... - ja mitä muita niitä mahtaa ollakaan? Vuotta 1918 on tosin pengottu aika tavalla, mutta harvemmin sellaisesta näkökulmasta kuin vaikkapa Ulla-Maija

Peltosen väitöskirjassa Punakapinan muistot (1996), jossa keskeisenä teemana on juuri kerrotun menneisyyden problematisuus eri aikakausina.

Heino Nyyssönen tutkii valtio-opin väitöskirjassaan *The Presence of the Past in Politics* vuoden 1956 uusmuistamisen kysymyksiä Unkarissa. Hänen lähteensä ovat pääosin vuosien 1988-94 unkarilaiset sanomalehdet, mutta mukana on paljon muutakin lännessä tuiki tuntematonta dokumentti- ja tutkimusaineistoa. Aihe, menneisyyden näkyvä mukanaolo murrospolitiikassa, on entisten sosialistimaiden tutkimuksen kannalta aivan keskeinen. Juuri näissä maisahan taistelu menneisyyden hallinnasta ja historian mustien aukkojen täyttämisestä nousi 1980-90-lukujen taitteessa kaiken muun arkielämän ja päivänpolitiikan yläpuolelle. Poliittisen kulttuurin uudelleenrakentumisenkin oli suurelta osin seurausta tästä menneisyyden uudeltaisesta haltuunotosta eikä niinkään mistään tulevaisuuden yhteiskuntamuotojen tai markkinatalouden kysymysten pohdiskelusta. Talouskeskustelu alkoi Venäjälläkin vasta ongelmien ilmaantuttua ja Neuvostoliiton jo hajottua.

The Presence of the Past in Politics on merkitykseltään ja tutkimusmetodiltaan uraauur-

tava teos, joka on (englanninkielisenä?) aivan suotta sivuutettu suomalaiskeskustelussa. Sitä paitsi, se taitaa olla meillä ensimmäisiä väitöskirjoja, joka käsittelee selkeästi entisten ”sosialistimaiden” muutosta yhden tietyn maan esimerkin kautta. Nyyssösellä onkin ollut kadehdittava näköalapaikka, koska hän on asunut pitkiä aikoja 1990-luvun Unkarissa. Lehtimateriaalin käyttö lähdeaineistona selittyy myös sillä, että tekijä on työskennellyt ennen tutkijauraansa toimittajana.

Nyyssönen sukeltaa suoraan unkarilaisen politiikanteon ja arkitodellisuuden väarelle. Kysymyksessä ei ole vain kielitaitoisen tutkijan primäärilähteiden perustuntemus, vaan myös Unkarin kulttuurin ja kansallisen ”1956-diskurssin” perinpohjainen haltuunotto. Oikeastaan Nyysösen kirjasta jää kaipaamaan ainoastaan haastattelu-osuutta. Vielä elossa olevien erikausien muistelijoiden panos olisi taatusti elävöittänyt akateemista tutkimusta. Mutta uusmuistamisen makuasioista ei ehkä kannata tässä yhteydessä kiistellä: Nyysönen tekee laajassa kolmen päivälehden lehdistöanalyysissään pedantia työtä, ja jo alkuluvut ”From the Past to the Presence of Politics” sekä ”Budapest 1956 in the Contemporary Hungarian Media” johdattelevat tarinaa 1990-lukua kohti sisältäpäin nähtynä unkarilaisena jännitysnäytelmänä.

Millä tavalla Unkarissa sitten on suhtauduttu välillä hankalaksi koettuun 1956-menneisyyteen? Nyysösen mukaan murrokseen kuuluivat olennaisena osana niin vuoden 1956 kansannousun uustulkinnat — Counter-Revolution, Uprising, Fight for Freedom — kuin myös kokonaan uudet käsitykset maan lähihistoriasta. Lehtiä puhuttivat paljon rehabilitointikysymys yleisesti ja vuoden 1956 pääministeri Imre

Nagyn rooli erityisesti — myös Nagyn uudelleenhautaaminen tai Unkarin julistaminen tasavallaksi juuri kansannousun alkamispäivänä 23. lokakuuta. Päätös monipuoluejärjestelmästä syntyi sekin vuoden 1956 tapahtumien uudelleenarvioinnin myötä, helmikuussa 1989.

Vuoden 1956 uhreille ja uhrien omaisille maksettavat korvaukset (kuolonuhreja oli loka-marraskuun vaihteen kansannousussa virallisten tietojen mukaan hieman alle 3000), kamppailu vanhojen oikeustuomioiden purkamisesta ja konkreettisten syyllisten etsimisestä sekä heidän rankaisemisestaan olivat Unkarin lähihistorian uusmuistamisen keskeisimpiä. Unkarissa vasta syyllisten rankaisuvaatimus tarkoitti radikaalisiivelle järjestelmän perinpohjaista muuttamista, mikä osaltaan jakoi poliittista kenttää. Maltillisia muistajiakin löytyi kasapäin. Uusi puoluekartta alkoi muotoutua siis suurelta osin menneisyyskysymysten, ei tulevaisuusutopioiden äärellä!

Aivan 1980-90-lukujen taitteessa menneisyyskeskustelussa puhuttiin paljon rehabilitoimista ja sitten — Neuvostoliiton hajottua — vuodesta 1991 lähtien kysymys on Nyysösen mukaan ollut enemmänkin historiallisesta oikeudesta. Kirjoittaja ei unohda murroksen varjopuoliakaan, joilla on aina kiinnekohtansa uusmuistamisen ongelmassakin: yrityksiä kaunistella Unkarin politiikkaa maailmansotien välillä, nationalismin nousua, antisemitismia ja entisissä sosialistimaisissa niin tavallisia törmäyskursseja poliittisesti riippumattomien tiedotusvälineiden luomisessa.

Myös Erkki Vettenniemen väitöskirja *Surviving the Soviet Meat Grinder* käsittelee lähihistorian muistamista, tosin nyt muistelmakirjallisuuden kautta. Samalla tutkitaan yhtä hyvin unohtamista ja tuotetaan uustul-

kintoja suomalais-venäläisten suhteiden arassa historiassa. Lähdeaineisto on selkeästi rajattu. Vettenniemen käsittelyssä ovat kaikki kirjoina ilmestyneet suomalaisten Gulag-muistelmat (33 kpl) aina Neuvostoliiton hajoamiseen 1991 saakka. Lähes kaikki muistelmakirjat on kirjoitettu alunperin suomeksi ja siksin on hyvä, että tutkija on toimitannut aiheesta laajemmalle lukijapiirille myös suomenkielisen muistelmakirjoituskokoelman *Suomalaisia vankileirien saaristossa* (2002). Muistamisen ja uusmuistamisen problematiikkaa varsinaisessa väitöskirjassa käsitellään melko vähän.

Kuten Nyysönen, myös Vettenniemi tekee urauurtavaa työtä vaietusta aiheesta. Kysymyksessä on äänen antaminen sille tuhansiin nousevalle ihmisjoukkoille, jonka vankileirikokemuksista vaiettiin pitkään erityisesti sodanjälkeisessä YYA- ja UKK -Suomessa. Hienoa, että urheilukirjoittajana (mutta myös Solenitsyn-elämäkerran laatijana) ehkä paremmin tunnettu tutkija on tarttunut tosimeleessä juuri tähän tematiikkaan.

Vettenniemen käsittelyssä ovat luonnollisesti Gulag-genren luetuimmat ja kansainvälisesti tunnetuimmat helmet — esimerkiksi Taisto Huuskosen *Laps Suomen* (1979), Aino Kuusinen *Jumala syöksee enkelinsä* (1972) ja Unto Parvilahden *Berijan tarhat* (1958). Suomalaisia vankileirien saaristossa-kokoelman muistelmatoeksia lukiessa huomaa väkisinkin kuinka vähän katkeruutta tai ns. ryssävihaa teksteihin sisältyy, vaikka aihepiiri on aivan karmiva — nälkäkuolema- ja ruumiinetsintäjaksoineen. Muistelmien keskeinen anti onkin yllättävästi — ainakin allekirjoittaneelle — monipuolinen venäläinen arki- ja leirielämä ihmeellisine ihmissuhteineen. Toisaalta tässäkin muistelmakirjallisuudessa näkyy se muistamisen

ja uusmuistamisen logiikka, josta esimerkiksi tutkija Seppo Knuuttilla on kirjoittanut vuonna 2000 näin: "Muistitieto ei ole epäluotettavaa sen vuoksi, etteivät sen ilmaukset vastaa 'historiallisia tosiasioita', vaan siksi että sen tulkinnat ovat sidoksissa muistin kerroksisuuteen, moniarvoiseen logiikkaan sekä teleja kaleidoskooppisiin aikasuhteisiin. Muistamisen muistaminen on yllättävän hankalaa harjaantuneellekin menneisyyden jäljittelijälle, muistelijalle ja kertojalle. Jokainen voi vaikkapa vain kokeeksi yrittää palauttaa mieleen, mitä muistaa muistaneensa vuosia sitten siitä millaista oli kymmeniä vuosia sitten. Kaikenlaiset väliin tulevat tekijät vaikuttavat sekä siihen mitä muistetaan että siihen miten muistetaan" (Seppo Knuuttilla: Missä olit, kun kuultiin vuodesta 1918? - Hannu Itkosen toimittamassa kirjassa Varkaus, Suomi ja vuosi 1918)

Luin Nyssösen ja Vettenniemen väitöskirjojen innoittamana myös Anne Ollilan toimittaman teoksen *Historical Perspectives on Memory* ja tulin vakuuttuneeksi siitä kuinka vaativan ylväs tehtävä vakavalla historioitsijalla tai yhteiskuntatieteilijällä todellisuudessa on. On käytävä jatkuva kamppailua unohtamista vastaan, yritettävä estää historian karneimpien virheiden farssimainen toistuminen — tai historian loppuminen, siis yksilöotteinen selittäminen — ja pyrittävä analysoimaan myös uusmuistamisen tarkoitusperät. Ihmiskunnan kollektiivisen muistin tuottamisessa historiankirjoilla ja tutkimuksilla on peräti ensiarvoinen rooli — siksi myös mitä erilaisimmat historialliset lähteet, siinä sivussa ihminen muistoinen, ansaitsevat tulla analysoituksi ja käytetyiksi. Juuri näitä seikkoja *Historical Perspectives on Memory* -kirjassa korostavat esimerkiksi Natalie Zemon Davis, Henry Bacon, Georg G.

Iggers, Jorma Kalela ja Ulla-Maija Peltonen.

Ja toisaalta, menneisyys ei ole historioitsijoiden yksinoikeus. Jokaisella kansalaisella on oma monopolinsa, omista henkilökohtaisista kokemuksista kumpuava "elämäkerrallinen" oikeutensa määrittää suhteensa historiaan.

Menneisyys- ja muistamiskysymykset ovat paitsi poliittisia, myös eettisiä ja moraalisia. Ymmärtääkseni juuri tätä kokonaisuutta Unkari-tuntija Heino Nyssösen nimittää "menneisyyspolitiikaksi".

Pentti Stranius

Helsinki, ETYK ja ihmisoikeudet

Daniel C. Thomas: The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism. Princeton, Princeton University Press 2001, 293 s.

Daniel C. Thomasin viime vuonna ilmestynyt kirja *The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism* käsittelee Euroopan sosialististen maiden asteittaista sosiaalistumista Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokouksen (Etyk) kautta kansainvälisiin ihmisoikeusnormeihin 1970-luvun puolivälin jälkeen. Kirja nostaa eri maiden ihmisoikeusaktivistit ja -ryhmät keskeisiksi toimijoiksi, jotka vaikuttivat ratkaisevasti ihmisoikeusnormien murtautumiseen itä-länsi-suhteiden asialistalle ja lopulta sosialistisen järjestelmän yleiseen rapautumiseen ja kylmän sodan loppumiseen 1980-luvun lopulla.

Thomasin kirjan lähtökohta on, että valtioiden erilaiset identiteetit vaikuttavat olennaisesti valtioiden edunmäärittelyyn ja toimintaan. Tämän konstruktivistisen ajatuksen pohjalta oletetaan, että valtiot pyrkivät luomaan ja noudattamaan normeja, jotka ovat yhdenmukaisia ainakin kaikkein perustavanlaatuisimman identiteetin kanssa. Identiteetit ovat usein päällekkäisiä; Thomasin mukaan sosialistimaiden kansainvälinen identiteetti oli ristiriidassa maan sisäisen identiteetin ja yhteiskuntarakenteen kans-

sa (s. 16-17). Maat sitoutuivat yhteiskuntarakenteensa, ideologiansa ja käytäntöjensä vastaiseen päätösasiakirjaan, koska halusivat laajemman hyväksynnän Euroopan sodanjälkeisille alueellisille järjestelyille.

Thomas on oikeassa todetessaan päätösasiakirjan muotoilujen olleen ristiriidassa sosialistimaiden yhteiskuntarakenteen ja käytäntöjen kanssa. Kuitenkin — ainakin Neuvostoliiton kohdalla — maan ulkoinen ja sisäinen identiteetti olivat sisäisesti ja perustavanlaatuisesti ristiriitaisia. Thomasilta jää huomaamatta, että sosialistinen ideologia ei yksioikoisesti vastustanut uusia kansainvälisiä ihmisoikeusnormeja: päinvastoin, virallisen neuvostoretoriikan mukaan juuri sosialismi oli voima kansainvälisen oikeuden ihmisoikeusnormien takana.

Kuten Thomas tuo tutkimuksessaan selkeästi esille, valtaosa länsidiplomaateista ei päätösasiakirjan allekirjoituksen aikaan uskonut sen muuttavan Neuvostoliiton ihmisoikeuspolitiikkaa. Helsinki-aktivistien toiminta sosialistimaissa ja lännessä sai länsimaiden hallitukset pian hylkäämään skeptisen asenteensa. Seuraavien vuosien aikana ihmisoikeuksista tuli idän ja lännen suhteiden keskeinen kiistakapula. Etykin seurantakokoukset olivat diplomaattisen kädenväännön areenoita. Vaikka repressio Neuvostoliitossa koveni 1970-luvun lopulla, niin Helsingin ihmisoike-